

Slovák, Václav

Neshodný přívlastek v ruštině a češtině a problematika jeho vymezení

Opera Slavica. 2017, vol. 27, iss. 2, pp. 31-43

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/136623>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Neshodný přívlastek v ruštině a češtině a problematika jeho vymezení*

Несогласованное определение в русском и чешском языках и проблематика его выделения

Václav Slovák

(Olomouc, Česká republika)

Abstrakt:

V článku se pojednává o větných členech, které jsou tradičně českými lingvisty řazeny k neshodným přívlastkům, ačkoliv některé jejich vlastnosti jsou typické pro jiné větné členy, nejčastěji pro předmět či příslovecné určení. Tyto větné členy se zkoumají na materiálu ruského a českého jazyka. Zdůvodňuje se jejich přechodný, synkretický charakter a tedy jejich nejednoznačné umístění v systému větných členů.

Klíčová slova:

větný člen; přívlastek; neshodný; typický; synkretický

Абстракт:

В статье исследуются члены предложения, традиционно относимые чешскими лингвистами к несогласованным определениям, несмотря на то что некоторые их свойства типичны для других членов предложения, чаще всего для дополнения или обстоятельства. Данные члены предложения исследуются на материале русского и чешского языков. Обосновывается их переходный, синкретичный характер и, следовательно, их неоднозначная позиция в системе членов предложения.

Ключевые слова:

член предложения; определение; несогласованное; типичное; синкретичное

* Příspěvek vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2016_031 Synkretizmus v gramatickém systému ruštiny a češtiny.

Neshodný přívlástek se zpravidla definuje jako rozvíjející větný člen, který ve větě rozvíjí syntaktické substantivum a je vyjádřen nepřímým prostým nebo předložkovým pádem substantiva (*чашка чая – šálek čaje, ваза с цветами – váza s květinami*), řídčeji infinitivem (*мечта уїти – sen odejít*), adverbium (*читание вслух – čtení nahlas*), v ruštině také komparativem adjektiva (*женщина моложе меня*). Někteří čeští rusisté dále vyčleňují přívlástek s nulovou shodou (též přívlástek beze shody). Jedná se o přívlásky vyjádřené nesklonnými slovními tvary, nejčastěji se mezi ně řadí přívlásky vyjádřené již zmíněným komparativem adjektiva (*женщина моложе меня*), nesklonnými přívlástoňovacími zájmeny (*его/её/их мама*) či nesklonnými adjektivy (*платье беж*).¹ Syntaktický význam přívlásku spočívá v tom, že vyjadřuje statickou vlastnost substantiva, jež rozvíjí, blíže toto substantivum určuje. Bývá tedy závislým členem v determinačně-atributivním syntagmatu. Tento význam přívlásku (vyjádření statické vlastnosti substantiva) se shoduje s obecným slovnědruhovým významem adjektiv. Proto jsou to z jedné strany právě adjektiva, která jsou primárně předurčena plnit ve větě funkci přívlásku, ze strany druhé je pro přívlástek typické vyjádření právě adjektivem². Jestliže význam větného členu koresponduje s obecným slovnědruhovým významem slova, kterým je tento větný člen vyjádřen, hovoří se pak o tzv. morfologizovaných větných členech. Neshodný přívlástek se tak řadí k větným členům nemorfologizovaným, protože nebývá vyjádřen adjektivem, tedy jeho syntaktický význam atributu nekorresponduje s obecným slovnědruhovým významem slova (nejčastěji substantiva), jímž je vyjádřen. Nemorfologizované větné členy bývají lingvisty chápány různě a jejich umístění v systému větných členů je nejednoznačné. Cílem tohoto článku je popsat právě ty sporné větné členy, které rozvíjejí substantivum a nacházejí se ve větě v pozici neshodného přívlásku, poukázat na jejich synkretický charakter a určit jejich místo v systému větných členů.

Takové větné členy budeme dále v textu označovat jako nejednoznačné či synkretické neshodné přívlásky. Toto označení volíme z toho důvodu, že tyto větné členy se nacházejí v pozici typické pro přívlástek, rozvíjejí substantivum. Zároveň však připouštíme, že takové označení není zcela přesné, neboť právě tyto větné členy bývají některými lingvisty považovány za větné členy jiné, např. předmět či příslovecné určení, a to pro svůj význam.

Mezi nejednoznačné neshodné přívlásky se řadí zejména větné členy rozvíjející substantivum dějové, které jsou vyjádřeny nepřímým pádem substantiva (*строительство школы – stavba školy, соблюдение правил – dodržování pravidel, движение*

1 FLÍDROVÁ, H., ŽAŽA, S.: *Sintaksis ruského jazyka v srovnání s češtinou*. Olomouc: UP, 2005, KUBÍK, M. a kol.: *Ruská syntaxe v srovnání s češtinou*. Praha: SPN, 1983.

2 Takový vztah mezi větnými členy a slovními druhy lze pozorovat i u ostatních větných členů. Substantiva plní ve větě primárně funkci podmětu a předmětu, primární funkcí adverbii je příslovecné určení, verba plní prvotně funkci predikátu.

рукой – pohyb rukou, обещание брату – slib bratrovi, забота о детях – starost o děti, борьба с болезнью – boj s nemocí), infinitivem (желание увидеть отца – přání uvidět otce) nebo adverbium (движение вперед – pohyb vpřed, поворот направо – zatáčka doprava). Tyto větné členy zaujímají ve větě pozici neshodného přívlastku, ze sémantického hlediska však často pojmenovávají subjekt (помощь друга – pomoc přítele, охрана памятника государством – ochrana památky státem³), objekt (помощь другу – pomoc příteli, разговоры о будущем – hovory o budoucnosti) nebo okolnost (спуск с горы – sestup z hory).

Ruští lingvisté řadí tyto větné členy zpravidla k předmětu nebo příslovečnému určení, větší váhu tedy přisuzují příznaku sémantickému.⁴ Čeští rusisté a bohemisté dávají přednost formálnímu aspektu tohoto větného členu, tj. slovnědruhové příslušnosti hlavního komponentu syntagmatu k substantivům. Na základě tohoto kritéria se pak uvádí, že větný člen rozvíjející substantivum může být jen přívlástek, příp. přístavek.⁵ Tento přístup českých lingvistů k neshodnému přívlastku lze nalézt zejména v současných gramatikách. Ve starších mluvnicích, např. v Historické mluvnici jazyka českého, napsané J. Gebauerem, je při popisu problematiky vymezení přívlastku (a jiných větných členů) zohledňován jak aspekt formální, tak sémantický. Přívlástek tak podle J. Gebauera může mít význam 1. někdy podmětný (*Полícia zapečetila byt. → Zapečetění bytu policií.*), 2. někdy předmětný (*sloužit státu → služba státu*), 3. někdy příslovečný (*cestovat do Říma → cesta do Říma*), 4. někdy doplňkový (*zvolit králem → zvolení králem*)⁶.

Někteří ruští lingvisté pracují při popisu jazykových jevů s teorií synkretizmu a přechodnosti v jazyce. Základním předpokladem této teorie je to, že všechny jazykové jevy lze rozdělit na typické a synkretické, přičemž ty synkretické v sobě mísí vlastnosti příslušné dvěma (nebo více) typickým jazykovým jevům, stojícím v jazykovém systému v opozici.⁷ Typické jazykové jevy se pak definují na základě diferenčních příznaků,

- 3 Vyjádření sémantického subjektu instrumentálem při podstatném jméně není v češtině tak časté jako v ruštině.
- 4 Viz např. KUSTOVA, G. I., MIŠINA, K. I., FEDOSEJEV, V. A.: *Sintaxis sovremennogo ruskogo jazyka*. Moskva: Akademiya, 2005, VALGINA, N. S.: *Sintaxis sovremennogo ruskogo jazyka: Učebnik*. Moskva: Agar, 2000, aj.
- 5 BAUER, J., MRÁZEK, R., ŽAŽA, S.: *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy 2, Skladba*. Praha: SPN, 1960, Šmilauer, V.: *Novočeská skladba*. Praha: SPN, 1969, KUBÍK, M. a kol.: *Ruskij sintaxis v sopostavlenii s češkim*. Praha: SPN, 1983, ŠTÍCHA, F. a kol.: *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2013.
- 6 GEBAUER, J.: *Historická mluvnice jazyka českého*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1929, příklady aktualizovány. J. Gebauer však pojímá doplněk jinak než je dnes běžné. Za příklad přívlastku s významem doplňkovým uvádí přívlástek vzniklý následující transformací: *zvolit králem → zvolení králem*. Dnes se však komponent *králem* (*zvolit králem*) chápe jako předmět.
- 7 Viz práce: BABAJCEVA, V. V.: *Sistema členov predloženiya v sovremennom ruskom jazyke*. Moskva: FLINTA, 2011, BABAJCEVA, V. V.: *Javleniya perechodnosti v grammatike ruskogo jazyka*. Moskva:

jejichž funkcí je od sebe typické jevy odlišovat. Mezi dvěma typickými jevy lze sestrojit škálu přechodnosti, na níž pak budou rozmístěny jevy synkretické.⁸ Při popisu systému větných členů se tak hovoří o větných členech typických a synkretických.

V souladu s teorií synkretizmu a přechodnosti lze nejednoznačné neshodné přívlastky (příklady viz výše) považovat za synkretické, neboť v sobě mísí vlastnosti typické jak pro přívlastek (jejich pozici ve větě – závislost na substantivu), tak pro jiný větný člen, nejčastěji předmět či příslovečné určení (jejich syntaktický význam objektu či okolnosti). V. I. Furašov dokonce považuje každý neshodný přívlastek za synkretický, neboť neshodný přívlastek je vždy větným členem nemorfologizovaným, tj. není vyjádřen syntaktickým adjektivem. Pro rozložení všech neshodných přívlastků na škále přechodnosti mezi přívlastkem a předmětem / příslovečným určením volí metodu transformací následujícím způsobem (označeno v souladu se symbolikou V. V. Babajcevoj): A – typický přívlastek, Ab – periferie přívlastku, AB – synkretický větný člen, nacházející se na hraně mezi přívlastkem a předmětem / příslovečným určením, aB – periferie předmětu / příslovečného určení, B – typický předmět / příslovečné určení. Možnost transformace neshodného přívlastku do funkce přívlastku shodného svědčí o převaze atributivního významu a takový větný člen se řadí na periferii přívlastku (Ab), např.: *туманы по утрам* → *утренние туманы*. Možnost transformace neshodného přívlastku jak v přívlastek shodný, tak v předmět či příslovečné určení svědčí o přibližné rovnováze významu atributivního s významem objektovým/okolnostním (AB), např.: *ловля рыбы* → *ловить рыбу, рыбная ловля; прогулки утром* → *утренние прогулки, прогуливаться утром*. Možnost transformace pouze na předmět / příslovečné určení svědčí o převaze významu objektového/okolnostního a takové větné členy V. I. Furašov řadí na periferii předmětu / příslovečného určení, např.: *рассмотрение рисунка* → *рассматривать рисунок* (ale nelze **рисуночное рассмотрение*), *бледность от страха* → *бледный от страха, бледнеть от страха* (ale nelze transformovat v přívlastek shodný).⁹ Metoda transformací navržená V. I. Furašovem může fungovat při popisu jednoho jazyka, avšak při srovnávacím studiu více jazyků (v našem případě ruštiny a češtiny) se pak setkáváme s případy, kdy je u téhož slovního spojení transformace možná jen v jednom jazyce. Např.: *музей мебели* → *мебельный музей* – *muzeum nábytku* (nelze

Drofa, 2000, FURAŠOV, V. I.: *Sovremennyy russkij sintaksis. Izbrannyje raboty*. Vladimir: VGGU 2010, ČESNOKOVA, L. D.: *Problema členov predloženiya v teoretičeskom i metodičeskom aspektach*. Taganrog: TGPI, 1996, PIMENOVA, M. B.: *O leksiko-semantičeskom sinkretizme*. In: VOBOŘIL, L. (ed): *Sinkretizm i polifunkcional'nost' v jazyke*. Olomouc: UP, 2014, s. 31–40, POLITOVA, I. N.: *Perechodnost' v sisteme podčinitel'nyh slovosocetanj v sovremennom russkom jazyke*. Kolomna: KGPI, 2008, TICHOMIROVA, M. A.: *Nesoglasovannyje opredelenija v sovremennom russkom jazyke*. Dissertacija. Moskva: MPGU, 2010.

8 BABAJCEVA, V. V.: *Javlenija perechodnosti v grammatike russkogo jazyka*. Moskva: Drofa, 2000.

9 FURAŠOV, V. I.: *Sovremennyy russkij sintaksis. Izbrannyje raboty*. Vladimir: VGGU 2010.

transformovat); *признание в любви* → *любовное признание* – *vuznání lásky* (nelze transformovat). Z tohoto důvodu se nám užívání možných transformací při popisu větnečlenských platností ve srovnávacím studiu jazyků jeví jako metoda nevhodná.

Důležitou roli při popisu neshodných přívlástků hraje dle našeho názoru charakter řídicího členu syntagmatu. Tím je vždy syntaktické substantivum, které však může být substantivem původním nebo substantivem, které vzniklo slovotvornými procesy z jiných slovních druhů, nejčastěji se jedná o substantiva deverbativní nebo deadjektivní.

Přívlástek neshodný při neodvozených substantivech

Původní, neodvozená substantiva tvoří jádro substantiv jako slovního druhu, vyjadřují obecně předměty (a to především konkrétní), jejichž příznaky mohou být vyjádřeny přívlástkem (shodným i neshodným). Neshodné přívlásky, které jsou ve tvaru bezpředložkového genitivu, pak lze považovat za typické, mající čistě atributivní význam, vyjadřují pouze vlastnost daného předmětu (podobně jako přívlásky shodné), např.: *strýc mého otce, město snů, dům služeb, hlava rodiny, сын доктора, дом торговли, глаза собаки, стакан вина*. Jiným bezpředložkovým pádem se neshodný přívlástek u neodvozených substantiv nevyjadřuje. Dativem a instrumentálem se přívlástek vyjadřuje tehdy, „když se přívlástek vztahuje k substantivu *dějovému* (nebo jeho synonymu) utvořenému od sloves s dativní nebo instrumentálovou rekcí“.¹⁰ Dále může být neshodný přívlástek vyjádřen pádem předložkovým nebo adverbium. Např.: *stromy v lese, cesta domů, kniha o čarodějích, лестница с перилами, ветер с юга, дверь в ванную*. Tyto konstrukce v jazyce vznikají jako důsledek výrazové úspornosti vyjadřování.¹¹ Substantiva ve své podstatě nemají předpoklady pro to, aby byla doplněna o nějakou okolnost či objekt. Samotné slovní tvary *v lese, domů, с юга, в ванную*, tj. aniž by byly užity jako rozvíjející člen ve slovním spojení nebo ve větě, označují okolnost, podobně slovní tvary *o čarodějích, с перилами* označují nepřímý předmět. Ve spojení se substantivem se však tyto tvary dostávají do pozice neshodného přívlátku, čímž se jejich funkce ve větě tříští, stávají se synkretické. Vznik těchto konstrukcí je pak výsledkem elipsy slovesných tvarů, srov.: *stromy, které rostou (rostoucí) v lese* → *stromy v lese; cesta, která vede (vedoucí) domů* → *cesta domů; kniha, která pojednává (pojednávající) o čarodějích* → *kniha o čarodějích; лестница, которая сделана (сделанная) с перилами* → *лестница с перилами; ветер, который дует (дующий) с юга* → *ветер с юга; дверь, которая ведет (ведущая) в ванную* → *дверь в ванную*. V takto vzniklých konstrukcích je pak skrytě zachován i význam elidované části. Všimněme si, že vypouštěné části jsou právě přívlástkem substantiva, které

10 GREPL, M., KARLÍK, P.: *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1988. s. 268

11 BABAJCEVA, V. V.: *Sistema členov predloženiya v sovremennom russkom jazyke*. Moskva: FLINTA, 2011.

rozvíjejí: *stromy, které rostou v lese* – vedlejší věta přívlástková; *ветер, дующий с юга* – participium *дующий* je shodným přívlástkem volně připojeným. Slovní tvary, kterými se běžně vyjadřují okolnosti dějů (*v lese, domů, с юга, в ванную*) nebo nepřímé objekty dějů (*о чародеях, с перилами*), se tak dostávají do pozice neshodného přívlátku, jehož význam zároveň skrytě vyjadřují.

Neshodný přívlástek při substantivech deverbativních

Substantiva, jež vznikla procesem derivace sloves, lze rozdělit podle typu derivace na deriváty lexikální a syntaktické. Zatímco v případě lexikální derivace se mění lexikální význam slova (*učit* → *učitel*), při syntaktické derivaci zůstává význam zachován v maximální možné míře, mění se syntaktická funkce slova (*učit* → *učení*), pro tato substantiva se často užívá označení substantiva verbální. Širší kruh substantiv, která děje pojmenovávají, se pak označuje jako substantiva dějová. K nim patří taková slova jako *starost, rozhovor, útok, любовь, рубка, рассказ*. Avšak ne všechna substantiva odvozená od sloves lze považovat za dějová, např. slovo *učitel* je sice odvozeno od slovesa *učit*, nepojmenovává ale děj, nýbrž osobu, konatele. Lexikální a syntaktická derivace se vzájemně nevyklučují, jedná se spíše o krajní body na celé škále derivačních procesů, v nichž mohou být v určité míře zastoupeny oba typy derivací.¹²

Substantiva verbální sice přejímají vlastnosti typické pro substantiva, tedy svůj obecný kategoriální význam předmětnosti (v širokém smyslu), gramatické kategorie rodu, čísla a pádu a primární syntaktickou funkci podmětu či předmětu, v češtině si také zachovávají vyjádření slovesného vidu (*mučit* → *mučení, umučit* → *umučení; bít* → *bití, zbit* → *zbití*). V ruštině obecně verbální substantiva slovesný vid nevyjadřují (*улучшить, улучшать* → *улучшение; решить, решать* → *решение*), tuto vlastnost si zachovala jen některá z nich (*собрать* → *собрание; собирать* → *собрание*). Verbální substantiva si také zachovala svou schopnost řídit tvar komponentů, které na nich ve větě závisí, přičemž tato rekce zůstává u verbálních substantiv stejná, jako byla u původních sloves (*рýсовать туш* → *рýсовání туш, přетýшлет о доволенé* → *пřетýшленí о доволенé; рисовать карандашом* → *рисование карандашом, наблюдать за порядком* → *наблюдение за порядком*). Výjimku tvoří substantiva verbální vzniklá od sloves přechodných, která si žádají ve většině případů bezpředložkový akuzativ, zatímco při substantivech se v těchto případech klade bezpředložkový genitiv (*číst knihu* → *čtení knihy, слушать музыку* → *слушание музыки*). Také subjekt původního děje přejímá při podstatném jméně slovesném tvar bezpředložkového genitivu (*звонь звонí* → *звонění звонů, музыка звучит* → *звучание музыки*).

Substantiva dějová jsou už bližší vlastním substantivům a naopak vzdálenější slovesům. Na rozdíl od substantiv verbálních již nevyjadřují slovesný vid. Často si však

12 DOKULIL M.: *K otázce slovnědruhových převodů a přechodů, zvl. transpozice*. Slovo a slovesnost, 1982, číslo 4, s. 257–271.

zachovávají svou původní slovesnou rekcí, tj. řídí substantiva, která je rozvíjejí.¹³ (Např.: *vzpomínat na dětství* – *vzpomínka na dětství*, *jet autobusem* – *jízda autobusem*, *говорить о будущем* – *разговор о будущем*, *звонить маме* – *звонок маме*.) A obdobně jako u substantiv verbálních i substantiva dějová vzniklá z přechodných sloves vyžadují bezpředložkový genitiv: *продаvat книги* – *продаж книг*, *грабить магазины* – *грабеж магазинов*. V některých případech se však schopnost dějových substantiv pojit se s určitými tvary ztrácí, např.: *mluvit o problémech* – **mluva o problémech*, *просить разрешения* – **просьба разрешения* (ale *просить о помощи* – *просьба о помощи*), *отказать другу* – **отказ другу* (ale *отказать в помощи* – *отказ в помощи*). Oslabení slovesné rekce je logickým důsledkem vyšší míry *предметности* dějových substantiv v porovnání se substantivy verbálními.

U ostatních substantiv, vzniklých ze sloves lexikální derivací, jsou pak stopy po slovesné rekcí jen mizivé. Některá substantiva vzniklá od přechodných sloves mohou být rozvíjena genitivem s významem objektu (vyjadřujícím u přechodných sloves přímý předmět), např.: *прát prádlo* → *праделна zdravotнического прадла*, *lovit divokou zvěř* → *ловец дивокé звѣре*, *учить математику* → *учитель математики*, *хранить сырье* → *хранилище сырья*. Jindy se mohou zachovávat i nepřímé či předložkové pády, např.: *убежать от врагов* → *убежище от врагов*, *дарить брату* → *подарок брату*. Zároveň lze tyto konstrukce považovat za projev jazykové úspornosti, jako tomu bylo u podobných konstrukcí se substantivy neodvozenými: *убежище*, *защищающее от врагов*; *подарок*, *подаренный/купленный брату*. U mnohých substantiv se však pozůstatky slovesné rekce zcela vytrácejí, srov.: *пéci пеčиво* → **пекарь пеčива*, *hrát hry* → **hřiште her*, *бить в барабан* → **битва в барабан*. Tato substantiva mají již konkrétní předmětný význam, podobně jako substantiva neodvozená. To, čím se z pohledu gramatiky skupiny odvozených a neodvozených substantiv liší, jsou právě některé pozůstatky slovesné rekce u deverbativních substantiv.

Neshodný přívlastek při substantivech deadjektivních

Substantiva deadjektivní lze rozdělit podle typu derivace, podobně jako slovesa, na substantiva, jež označují předmět s danou vlastností (vznikají výsledkem lexikální derivace, např.: *младý* – *младик*, *ровнý* – *ровина*, *старый* – *старик*, *синий* – *синяк*), a substantiva, jež danou vlastnost pojmenovávají, v nich se pak spojuje původní význam adjektiva, neprocesuální příznak, s obecným předmětným významem substantiva (tato slova vznikají syntaktickou derivací, např.: *краснý* – *краса*, *младý* – *младост*, *наивнý* – *наивита*, *смелый* – *смелость*, *богатый* – *богатство*, *тихий* – *тишина*).¹⁴

13 BARNETOVÁ, V., BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ, H., LEŠKA, O., SKOUMALOVÁ, Z., STRAKOVÁ, V.: *Russkaja grammatika* 2. Praha: Academia, 1979.

14 ŠVEDOVA, N. Ju, LOPATIN, V. V. (red.): *Russkaja grammatika*. Moskva: «Russkij jazyk», 1990.

Při nominalizaci adjektivních konstrukcí (s adjektivem jako členem rozvíjejícím) syntaktickou derivací pak nositel vlastnosti přijímá tvar prostého genitivu, např.: *krásné město – krása města, moudrý profesor – moudrost profesora, смелый студент – смелость студента, глубокое озеро – глубина озера*. Deadjektivní substantiva vzniklá lexikální derivací pak jsou svými vlastnostmi velmi blízká substantivům původním.

Adjektiva však mohou vystupovat také jako hlavní člen syntagmatu, v těchto případech mohou být rozvíjena předmětem či příslovecným určením. Předmět u adjektiva bývá zpravidla nepřímý (s přímým předmětem se setkáváme jen u adjektiv slovesných, např., *stavící most, читающий роман*) a většinou je ve stejném pádě jako u významově příbuzného slovesa,¹⁵ např.: *závislý na rodičích – záviset na rodičích, prodaný kupujícímu – prodat kupujícímu, достойный славы – удостоить славы, пригодный для занятия должности – годиться для занятия должности*. Pokud pak další (syntaktickou) derivací vzniká z takového adjektiva substantivum, často si také zachovává tuto slovesnou rekcí, srov.: *závislost na rodičích, věrnost ženě, достоинство славы, пригодность для занятия должности*. Ne ke všem adjektivům však lze nalézt sloveso s odpovídající rekcí, např., *к строгий к себе* neexistuje v současné ruštině příbuzné sloveso. Odvozené substantivum si opět tuto rekcí zachovává: *строгость к себе*.

Polyfunkčnost genitivu

Z uvedeného vyplývá, že neshodný přívlastek ve tvaru prostého genitivu může mít několikerych původ: 1. přívlastek s čistě atributivním významem rozvíjející neodvozené substantivum (*rukáv šatů, sklenice mléka, крыша дома, кило сахара*), 2. přívlastek rozvíjející deverbativní substantivum vzniklé ze slovesa, které si žádá nepřímý předmět v genitivu (*litování svého činu, попытка счастья*), 3. přívlastek rozvíjející deverbativní substantivum vzniklé z přechodného slovesa, které si žádá přímý předmět (nejčastěji) v akuzativu (*poslech hudby, ловля рыбы*), 4. přívlastek rozvíjející deverbativní substantivum vyjadřující subjekt pojmenovávaného děje (*šikování dětí, лай собак*), 5. přívlastek rozvíjející deadjektivní substantivum vyjadřující nositele pojmenovávané vlastnosti (*krutost vládce, богатство людей*).

Z tohoto důvodu bývá analýza konstrukcí s neshodným genitivním přívlastkem náročná a v některých případech ani nelze jednoznačně určit jejich význam. Neshodný přívlastek rozvíjející deverbativní substantivum vzniklé z přechodného slovesa může označovat subjekt nebo objekt pojmenovávaného děje, např.: *šikana učitelů* může označovat učitele jako objekt šikany nebo jako ty, kdo šikanují. Zatímco někdy lze význam určit přímo z věty, ve které se takový přívlastek vyskytuje (*Žáci se stávají*

15 BAUER, J., MRÁZEK, R., ŽAŽA, S.: *Průruční mluvnice ruštiny pro Čechy 2, Skladba*. Praha: SPN, 1960.

oběťmi šikany učitelů. Šikana učitelů ze strany žáků je čím dál větším problémem současných škol.), jindy je potřeba širší kontext. Titulek článku *Současná šikana učitelů je u nás běžným jevem*.¹⁶ může být interpretován dvojím způsobem. Až při čtení článku zjišťujeme, že se píše o učitelích jako obětech šikany. Podobně v ruštině *ожидание девушки* může být interpretováno tak, že dívka na někoho čeká nebo že někdo čeká na dívku. Rozhodující je vždy komunikativní kontext.

Při určování významů takových neshodných přívlástků hrají důležitou roli dva faktory: 1. lexikální význam obou komponentů syntagmatu, 2. znalosti interpreta.¹⁷ Ve slovním spojení *чтение книги* se jednoznačně jedná o objekt, protože kniha není schopna číst, podobně *чтение матери* vyjadřuje matku jako tu, která čte, neboť není možné „číst matku“. Při rozlišování subjektového a objektového významu lze přihlížet také k tomu, zda takový neshodný přívlástek vznikl z aktivní či z pasivní konstrukce. Pokud vzniká z aktivní konstrukce, tj. gramatický podmět vyjadřuje sémantický subjekt, vyjadřuje subjekt i vzniklý neshodný přívlástek (*Мать читает. – чтение матери*). V pasivní konstrukci gramatický podmět vyjadřuje objekt děje, proto i neshodný přívlástek nabývá významu objektu (*Книга читается. – чтение книги*).

Slovní spojení *чтение Маяковского* pak na základě lexikálního významu označuje Majakovského jako toho, jenž čte. Ovšem naše znalosti o Majakovském jako spisovateli nám dovolují si interpretovat toto slovní spojení jako *čtení děl, které napsal Majakovský*. Správná interpretace věty *Организаторы [ночи поэзии в Омске, 2015] обещают чтение Маяковского под битбокс*.¹⁸ je pak závislá pouze na znalostech čtenáře. Čtenář, který nezná Majakovského jako spisovatele, si zřejmě vyloží tuto větu tak, že přijde nějaký Majakovský, který bude číst. Pokud dokáže zařadit Majakovského jako spisovatele, ale nic dalšího o něm neví, může tuto větu interpretovat dvojím způsobem: 1. Majakovský přijde a bude číst nebo 2. někdo bude číst díla, napsaná Majakovským. Teprve příslušné znalosti o tom, kdy vlastně spisovatel Majakovský žil, umožní správně a jednoznačně interpretovat tuto větu tak, že se jedná o čtení děl Majakovského, neboť on sám už přijít a číst nemůže.

Neshodný přívlástek v názvu románu V. Nabokova *Защита Лужина* může nabývat trojího významu. Lze jej interpretovat jako 1. objekt dějového substantiva (*защищать Лужина* → *Защита Лужина*), někdo brání Lužina, nebo 2. subjekt dějového substantiva (*Лужин защищает(ся)* → *Защита Лужина*), Lužin někoho (třeba i sebe) brání, obhajuje, nebo 3. atribut dějového substantiva (podobně jako u nedějových

16 BALOUN, A.: *Současná šikana učitelů je u nás běžným jevem*. iDnes.cz. <http://alesbaloun.blog.idnes.cz/blog.aspx?c=495882>. [online]. [cit. 14. 4. 2017].

17 FEDOSJUK, M. Ju.: *Sintaksis sovremennogo russkogo jazyka*. Moskva: INFRA-M, 2013.

18 *Noč' poëzii v Omske*. Soavtor. <http://soavtor.com/news/266>. [online]. [cit. 14. 4. 2017].

substantiv: *styl Puškina, правило Гавлика*), Lužinova obrana, obrana nesoucí jméno Lužina, tj. pojmenovaná po Lužinovi.¹⁹

Neshodný přívlastek typický a synkretický

Doposud jsme hovořili o syntaktických významech členů rozvíjejících substantivum (např., význam objektu, okolnosti, subjektu), nechávali jsme stranou otázku, zda tyto větné členy je možné považovat za přívlastky neshodné nebo za jiné větné členy.

Ačkoliv se neshodné přívlastky jako větné členy nemorfologizované nemohou nacházet v jádru kategorie přívlastků, jsou její důležitou a nedílnou součástí. A přestože neshodný přívlastek nepovažujeme za typický²⁰ přívlastek, můžeme hovořit o typických neshodných přívlastcích. Jejich nejčastějším způsobem vyjádření je vyjádření bezpředložkovým genitivem. A právě bezpředložkový genitiv je pád, jenž ve větě nejčastěji rozvíjí substantivum. Dokonce se jedná o pád, jímž může být rozvíto jakékoliv substantivum.²¹ Všechny ostatní bezpředložkové i předložkové pády rozvíjejí ve větě především slovesa (vyjma nominativu, jenž jako rozvíjející větný člen může vystupovat jen jako přístavek).

Za typické neshodné přívlastky (A – dle označení V. V. Babajcevové) tedy považujeme zejména ty, jež jsou vyjádřeny prostým genitivem a rozvíjejí substantivum neodvozené od slovesa či adjektiva. Tyto větné členy vyjadřují rozmanité významy (např., příslušnost v širokém smyslu: *sestra babičky, občan Německa, машина директора, начальник штаба*; celek: *krabice banánů, krajíc chleba, стакан вина, пачка чая*; vlastnost: *elektrárna nového typu, женщина тридцати лет* aj.²²), jejich syntaktický vztah však plně odpovídá determinaci atributivní, tj. tyto větné členy vyjadřují vlastnosti vnitřně spjaté s předměty, jež rozvíjejí.²³

Nejasný může být status větných členů vyjadřujících činitele děje při substantivech deverbativních a nositele vlastnosti při substantivech deadjektivních. *Пříjezd prezidenta vyvolal v obci nečekaný rozruch. Všichni были překvapени отвагой того члараце. Очень люблю запах черного чая. Всех нас поразила красота ее лица.* Všechny věty obsahují základní predikační jádro (*пříjezd vyvolal rozruch, všichni были překvapени, я люблю запах, красота нас поразила*), vedle toho je však ve větě obsažena i další informace, která ve své hloubkové struktuře skrývá zbytky druhé predikace (srov.: *prezident*

19 LUTIN, S. A.: *Russkij genitiv v funkcional'no-semantičeskom aspekte*. Moskva: Rossijskij universitet družby narodov, 2007.

20 Někteří lingvisté považovali za přívlastky pouze přívlastky shodné, viz např. PEŠKOVSKIJ, A. M.: *Russkij sintaksis v naučnom osveščeni*. Moskva: Tip. V. M. Sablina, 1914.

21 PEŠKOVSKIJ, A. M.: *Russkij sintaksis v naučnom osveščeni*. Moskva: Tip. V. M. Sablina, 1914.

22 Podrobněji o významech genitivu viz, např.: BAUER, J., MRÁZEK, R., ŽAŽA, S.: *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy 2, Skladba*. Praha: SPN, 1960 nebo *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, 1996.

23 KUBÍK, M. a kol.: *Russkij sintaksis v sopostavlennii s češskim*. Praha: SPN, 1983.

přijel/přijede, chlapec je odvážný, черный чай пахнет, ее лицо красивое). Zejména konstrukce s dějovými substantivy, které nejsou k větě volně připojené, ale jsou její vnitřní součástí, se svými vlastnostmi blíží k polopredikativním konstrukcím.²⁴ Protože se však o polopredikativní konstrukce nejedná, nemůže se ve větě vyčleňovat další subjekt. Proto i tyto větné členy (*prezidenta, chlapce, чая, лица*) řadíme k typickým neshodným přívlastkům (A).

Za netypické neshodné přívlastky stojící na periférii kategorie přívlastku (Ab) pokládáme takové větné členy, které rozvíjejí nedějové substantivum a nejsou vyjádřeny prostým genitivem. Např.: *jaro v Moskvě, skříň ze dřeva, peníze na koupi domu, клетки для телят, дом из кирпича, статья о спорте*. Takové větné členy v sobě mísí význam atributivní s významem okolnostním či objektovým. Substantivum jako takové nemá předpoklady pro to, aby bylo rozvíto o okolnost či objekt. Vznik podobných konstrukcí se vysvětluje jako projev jazykové úspornosti (viz výše), kdy se vypouští vedlejší věta přívlastková nebo přívlastek volně připojený (*peníze, určené na koupi domu* → *peníze na koupi domu; дом, построенный из кирпича* → *дом из кирпича*). Větné členy vzniklé touto cestou pak v sobě mísí svůj původní význam okolnostní nebo objektový s atributivním významem vypuštěné části, jejíž místo zaujímá.

Za přechodné, synkretické větné členy stojící na pomezí mezi přívlastkem a předmětem / příslovečným určením (AB) považujeme takové větné členy, které rozvíjejí deverbativní dějové substantivum a zároveň vyjadřují objekt / okolnost děje v tomto substantivu obsaženého. Např.: *putování na Severní pól, čtení vleže, psaní dopisu, topení plynem, езда верхом, жизнь в Москве, улучшение зрения, занятия спортом*. Na rozdíl od původních substantiv, význam dějových substantiv umožňuje jejich rozvíto o objekt nebo okolnost. Předmět a příslovečné určení jsou rozvíjející větné členy, které primárně rozvíjejí sloveso. Užití větného členu s významem objektu nebo okolnosti při jiném slovním druhu bývá často motivováno právě užitím těchto větných členů při slovese.²⁵ V takových případech je významová složka větných členů v rozporu se složkou formální – závislosti na substantivu. Tyto větné členy v jazyce vznikají derivačními procesy, nelze je považovat za původní. Na základě rozporu mezi formálními a sémantickými příznaky, které tyto větné členy charakterizují, jsme dospěli k závěru, že je lze v rámci systému větných členů považovat na mezní, tedy za synkretické.

24 BAUER, J., MRÁZEK, R., ŽAŽA, S.: *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy 2, Skladba*. Praha: SPN, 1960.

25 NIKITIN, V. M.: *Voprosy teorii členov predloženiya*. Rjazan': RGPI, 1969.

Literatura:

- BABAJCEVA, V. V.: *Javlenija perechodnosti v grammatike russkogo jazyka*. Moskva: Drofa, 2000.
- BABAJCEVA, V. V.: *Sistema členov predloženiya v sovremennom russkom jazyke*. Moskva: FLINTA, 2011.
- BALOUN, A.: *Současná šikana učitelů je u nás běžným jevem*. iDnes.cz. <http://alesbaloun.blog.idnes.cz/blog.aspx?c=495882>. [online]. [cit. 14. 4. 2017].
- BARNETOVÁ, V., BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ, H., LEŠKA, O., SKOUMALOVÁ, Z., STRÁKOVÁ, V.: *Russkaja grammatika 2*. Praha: Academia, 1979.
- BAUER, J., MRÁZEK, R., ŽAŽA, S.: *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy 2, Skladba*. Praha: SPN, 1960.
- ČESNOKOVA, L. D.: *Problema členov predloženiya v teoretičeskom i metodičeskom aspektach*. Taganrog: TGPI, 1996.
- DOKULIL M.: *K otázce slovnědruhových převodů a přechodů, zvl. transpozice*. Slovo a slovesnost, 1982, číslo 4, s. 257–271.
- FEDOSJUK, M. Ju.: *Sintaksis sovremennogo russkogo jazyka*. Moskva: INFRA-M, 2013.
- FLÍDROVÁ, H., ŽAŽA, S.: *Sintaksis russkogo jazyka v sopostavlenii s češkim*. Olomouc: UP, 2005.
- FURAŠOV, V. I.: *Sovremennyy russkij sintaksis. Izbrannyje raboty*. Vladimír: VGGU 2010.
- GEBAUER, J.: *Historická mluvnice jazyka českého*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1929.
- GREPL, M., KARLÍK, P.: *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1988.
- KARLÍK, P., NEKULA, M., RUSÍNOVÁ, Z. (eds): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, 1996.
- KUBÍK, M. a kol.: *Russkij sintaksis v sopostavlenii s češkim*. Praha: SPN, 1983.
- KUSTOVA, G. I., MIŠINA, K. I., FEDOSEJEV, V. A.: *Sintaksis sovremennogo russkogo jazyka*. Moskva: Akademija, 2005.
- LUTIN, S. A.: *Russkij genitiv v funkcional'no-semantičeskom aspekte*. Moskva: Rossijskij universitet družby narodov, 2007.
- NIKITIN, V. M.: *Voprosy teorii členov predloženiya*. Ržazan': RGPI, 1969.
- Noč' poezii v Omske*. Soavtor. <http://soavtor.com/news/266>. [online]. [cit. 14. 4. 2017].
- PEŠKOVSKIJ, A. M.: *Russkij sintaksis v naučnom osveščeenii*. Moskva: Tip. V. M. Sablina, 1914.
- PIMENOVA, M. B.: *O leksiko-semantičeskom sinkretizme*. In: VOBŮŘIL, L. (ed): *Sinkretizm i polifunkcional'nost' v jazyke*. Olomouc: UP, 2014, s. 31–40.
- POLITOVA, I. N.: *Perechodnost' v sisteme podčinitel'nych slovosočetańij v sovremennom russkom jazyke*. Kolomna: KGPI, 2008.
- ŠMILAUER, V.: *Novočeská skladba*. Praha: SPN, 1969.

- ŠTÍCHA, F. a kol.: *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2013.
- ŠVEDOVA, N. Ju, LOPATIN, V. V. (red.): *Russkaja grammatika*. Moskva: «Russkij jazyk», 1990.
- TICHOMIROVA, M. A.: *Nesoglasovannyje opredelenija v sovremennom russkom jazyke*. Dissertacija. Moskva: MPGU, 2010.
- VALGINA, N. S.: *Sintaksis sovremennogo russkogo jazyka: Učebnik*. Moskva: Agar, 2000.

O autorovi

Václav Slovák, Palacký University Olomouc,
Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies,
Olomouc, the Czech Republic, vaclavsllovak@seznam.cz

